ons ook met ons denken of met onzen arbeid bevinden, slag op slag stuiten we op grenzen die we niet overschrijden kunnen. En of we dan al met veel te hooge inbeelding van ons zelve in onze stad of in ons dorp omwandelen, en ons indroomen in een toestand, die keer op keer door de feiten weersproken en belachen wordt, — het eindige van ons bestaan, van ons leven, van onze kracht naar lichaam en geest komt ons elken morgen en elken avond weer aan onze nietigheid herinneren. We verliezen ons in de menigte, straks sterven we, en dan is onze heugenis vergaan. Of bij wie is nu nog gedachtenis van de mannen, vrouwen en kinderen, die twee, drie eeuwen geleden de plaats onzer woning bevolkt hebben? en wat zijn twee, drie eeuwen dan nog, zich verliezend in de duizenden van jaren die ons menschelijk geslacht reeds op deze aarde leeft.

Zoo ijdel is onze toestand. En dit niet door ons toedoen, maar door het lot dat de Almachtige voor ons bestelde heeft. Zoo was het bij onze voorvaderen, op wier paden wij nu wandelen, zoo is het onder ons, in wat werelddeel ge den mensch ook gadeslaat, en zoo zal 't onder ons zijn, en blijven, zoolang er menschen op onze aarde zullen geboren worden. In onze physieke kracht, in onze denkkracht, in onze wilskracht zullen we nooit anders zijn dan eindige wezens, nietig in ons zelf, in onze vlucht beperkt, bloeiend als het gras des velds, maar om als 't gras des velds te verdorren

Alleen maar, en dit is wat ons leven, ons bestaan, telkens en telkens weer tot een raadsel maakt, terwijl het Gode behaagd heeft, ons alzoo als eindige wezens zulk een beperkt bestaan te geven, zoodat komen om te gaan het devies van ons leven blijft, heeft dezelfde Almachtige God nog iets geheel anders, iets daartegenoverstaand, iets daarvan geheel verschillend over ons gehengd en besteld, en dit raadselachtige ligt uitgedrukt in het kernachtige woord van den Prediker: *„Hij heeft de eeuw in hun hart gelegd."*

—

„De eeuw" drukt uit wat vlak en lijnrecht tegen het eindige en ingeperkte karakter van ons aardsch bestaan indruischt. „De eeuw" is een woord, dat ons verbalen moet van wat onze aarde niet heeft en ons niet geeft. „De eeuw" wijst op wat verheven is boven de beklemmende heerschappij van den tijd, en met den tijd schakelt de „eeuw" al het eindige uit. De vensters gaan open, de grenzen die ons benauwen, wijken terug. Aan den horizont van ons leven doemen van alle kanten oneindigheden op. Ge krijgt vergezichten in het hooge en heilige en hemelsche. Idealen gluren u uit de verte tegen, die u aantrekken, u boeien, u bezielen en verheffen. En die idealen zijn niet maar pluksel der gedachte, vlokken van een hoogere atmosfeer, dampen en nevelen die even glansen in het zonlicht, om dan weer te vergaan. Neen, de idealen, die uit die „eeuw" u toekomen, zijn veel zekerder werkelijkheid dan de werkelijkheid om u heen, want al wat om u is vergaat, maar wat in „die eeuw" aan idealen besloten en verscholen ligt, blijft, gelijk 't er was eer gij 't aanzijn ontvingt, en het is in die wereld van ideale krachten, ideale gedachten, ideale schatten des geestes, dat met alle kinderen der menschen ook gij uw aanzijn ontvangen hebt.

„Die eeuw" is het omgekeerde van phantasie. Phantasie is wat ge schept uit uw even opflikkerenden geest. Maar „die eeuw" is het wezenlijke, het *eenig* wezenlijke, de bron en fontein waaruit 't alles u toewelt. Die eeuw is de wereld van het Eeuwige, waaruit de tijd en met den tijd al het eindige geboren werd. Daarom, van „die eeuw" kunt ge zelf niets gissen, niets grijpen, niets zelfs u voorstellen. In uw eindig bestaan zoudt ge er even vreemd aan zijn gebleven als de dieren des velds om u heen. Niets dan wat aan de dieren wedervaart, zou ook u wedervaren zijn. En dat ge aan dat lagere onttrokken werdt, dat ge hooger existentie deelachtig werdt, dat ge geroepen werdt om 't beeld van uw God te dragen, het is alleen omdat en doordat God Almachtig aan al wat mensch heet, en daarom ook aan u, een gave heeft voorbeschikt, die ge uit u zelf nooit zoudt bezeten hebben, en die gave is, *dat Hij de eeuw in uw hart heeft gelegd.*

Omdat Hij ze in uw hart gelegd heeft, daarom is dit eeuwige, dat hoogere, u ingeprent. Daarom weet ge ervan en voelt ge er voor, en kunt ge er niet buiten. Er is met „die eeuw" iets in uw hart gekomen, dat geen ander creatuur op aarde ontvangen heeft. Dat u „die eeuw" in uw hart is gelegd, dat is 't wat u menschenwaarde geeft. Daardoor en daardoor alleen zijt ge hier reeds hemelsch rijk en vatbaar voor het volzalige.

—

Van daar nu komt het strijdige in uw leven. Van den éénen kant voelt ge de banden van het eindige. Uw denken is beperkt, uw wil is gebonden, uw kracht is ras uitgeput. Ge verstaat met uw eindige natuur van wat in de hemelen is en in de hemelen zich afspeelt, niets. Ge kunt er niet bij. Hoe hoog ook de ladder van uw denken u vergunt in de denkwereld op te klimmen, eens komt toch de laatste sport, en dan kunt ge niet hooger. Probleem na probleem stelt zich voor u, dat ge niet kunt oplossen. Raadsel na raadsel verdringt zich in uw geest, waarin ge verward raakt. Maar nu werkt daartegen in „die eeuw" die in uw hart is gelegd. Die eeuw, die u over de grenzen van het eindige doet overspringen, en u wentelt in den oceaan van het hemelsche en Goddelijke, ja, u, uw denken ten spijt, een onmiddellijke verzekerdheid van het heilige en Goddelijke geeft, die *uw geloof* als een geheel ander, geheel zelfstandig kenvermogen doet opwaken, en u aan uzelf ontdekt als een heel ander, veel rijker, veel schitterender wezen dan ooit de wereld u in *haar* spiegel zien liet.

Alleen maar, „die eeuw" kan verdonkerd worden. Die eeuw, die in uw hart gelegd is, kan offers van u vergen, kan leed en ellende over u brengen, kan u bedreigen met verlies van maar al te veel, dat u in het eindige leven trekt en aankleeft. En dan bezwijkt zoo menigeen. Dan drukt hij „die eeuw" in zijn hart terug, en ten onder, soms zelfs van zich af, en dan klemt hij zich toch weer aan het eindige vast, en doodt de werking, den heiligenden invloed, die van „die eeuw" in zijn hart op heel zijn existentie kon uitgaan. Zoo is 't bij de lieden der wereld. Zoo is het bij den egoïst. Zoo is het bij den eerzuchtige. Kortom, bij een iegelijk, die het eindige liever heeft dan 't Oneindige, wat naar 't vleesch is meer dan den geest, wat hier al aanstonds kan genoten worden, boven wat de belofte en de profetie van het eeuwige in zich draagt.

Maar zelfs dan nog komt uw God zoo dikwijls zelf in u waken over „die eeuw" die hij in uw hart gelegd had. Als gij zelf „die eeuw" in uw hart versmoren zoudt, komt Hij in rijke, overweldigende genade uw boose hand afweren; die eeuw in uw hart weer vastleggen; er het tintelend leven in opwekken; u vernieuwen, en weer naar het leven doen grijpen.

En als ge dan weer in het gebed voor uw God nederknielt, en onder uw bidden den gloed dier eeuw in u voelt tintelen, zoodat ge over al 't eindige weer heenkomt, en als versmelt in de gemeenschap met den Eeuwige, — wat is dit dan anders, dan dat ook in u weer werken gaat „die eeuw", die uw God ook in uw hart had gelegd; en die gij wel deedt inslapen, maar die uw God weer in u verwakkerd heeft.

DR. A. K.

Amsterdam, 16 Febr. 1912.

Deelden we een vorig maal iets mede uit het referaat, dat Prof. Woltjer schreef over het Godsdienstonderwijs op de Gymnasia, waaruit bleek, welke stof moest behandeld worden, Prof. Woltjer voegt hier nog twee opmerkingen aan toe, waarvan de eerste raakt de vraag naar het innerlijke zieleleven van den leerling:

Ik heb getracht in het voorgaande de hoofdzaken kortelijk aan te geven, waar het op aankomt bij het godsdienstonderwijs. Op twee punten dien ik mij nog nader te verklaren.

Natuurlijk is het niet zonder opzet, dat ik herhaaldelijk ter sprake gebracht heb niet alleen wat een leerling van 12 tot 18 jaren met zijn verstand vatten, maar vooral ook wat hij door eigen ervaring kennen en erkennen kan. Zal het godsdienstonderwijs vrucht dragen, dan moet het bovenal tot het hart spreken en in het geweten weerklank, vinden: daartoe is een beroep op de ervaring noodig. Maar ervaring en ervaring zijn twee: er is eene algemeene ondervinding, die meer aan de oppervlakte blijft en daarom gemakkelijk besproken kan worden, maar er is ook eene innerlijke, diepere ondervinding, die men liefst als zijn individueel terrein beschouwt, waarop men een ander niet licht toegang geeft. Toch moet op die ervaring somtijds een beroep worden gedaan, zelfs met ernst en aandrang. Maar hier vooral past eerbiediging van natuurlijke schuchterheid, die juist bij ernst en oprechtheid gevonden wordt. De leeraar zij voorzichtig en verlange niet dat alles uitgesproken worde in het openbaar, wat in het diepst der ziel is en wordt ondervonden. Hier is een heilige tact onmisbaar, een liefdevol medevoelen van wat zich aan mededeeling onttrekt en toch in het bewustzijn van den leerling levendig moet getuigen. In het bijzonder geldt dit, wanneer de leeraar aan het natuurlijk verlangen zou willen voldoen, om te weten of zijn onderwijs meer dan oppervlakkige vrucht heeft gedragen. Men moet niet voorbarig ingrijpen in de wellicht nauwlijks merkbare ontwikkeling van het gezaaide zaad in het verborgen der jeugdige ziel. Wie het uit de donkerheid van de bedekkende aarde aan het licht zou willen brengen om de kleine kiemen te bespieden, loopt gevaar ze voor goed te dooden. Bereid den grond, zaai het zaad, beschut het tegen verstijvende koude en verschroeiende hitte, maar laat den wasdom over aan God en beid zijn tijd. Wanneer geen methodistische ijver uw drijfveer is, maar heilige ernst en liefde, liefde tot God om zijn mede-arbeider te zijn en liefde tot de jeugd, om haar door geloof, hoop en liefde te leiden in den weg van vrede en zaligheid, moogt gij vroeg of laat zegen verwachten op uwen arbeid.

En niet minder belangrijk is de tweede opmerking over onzen Heidelberger Catechismus:

Mijne tweede opmerking is deze. Het zal den aandachtigen lezer niet ontgaan zijn, dat ik bij de korte uiteenzetting van wat, naar mijne meening, de hoofdzaken zijn bij het onderwijs in de Christelijke religie aan het gymnasium, de orde heb gevolgd, die in den Heidelberger Catechismus gevonden wordt. Ik beweer geenszins, dat dit kostelijke boekje leidraad *moet* zijn bij het min of meer systematische onderwijs op onze gymnasia. Er zijn inderdaad uit paedagogisch-didactisch oogpunt bezwaren en ook gegronde bezwaren tegen in te brengen. De didactische vorm van vragen en antwoorden kan zeker zijn nut hebben, wanneer, overeenkomstig de bedoeling, de aandacht op bepaalde en kort en bondig aangeduide belangrijke punten in de leerstof gevestigd en de leerling persoonlijk daarbij bepaald wordt.

Die bedoeling wordt echter slechts zelden bereikt. Daarenboven is het, naar mijn inzien, een gebrek, dat het antwoord in den regel zóó gegeven wordt, dat het onafscheidelijk met de vraag verbonden is. Het wordt daardoor moeilijk het gegeven onderwijs in zijn geheel en naar de volgorde en het verband der deelen te overzien en zich voor den geest te brengen. Beter ware het, indien de antwoorden zóó werden gesteld, dat zij als één doorloopend geheel, natuurlijk met verdeeling in hoofd- en onderdeelen, konden worden gelezen en geleerd. De vragen konden dan, zij het misschien eenigszins gewijzigd, wel blijven, want het is inderdaad bij het leeren en het overhooren van het geleerde niet onverschillig, hoe de vragen gesteld werden, en eenparigheid is daarbij zeer gewenscht. Men zou daarom de vragen op den rand der bladzijden kunnen plaatsen, zoodat ze bij het geregeld doorlezen niet hinderen.

Noodzakelijk is de vorm in vragen en antwoorden voor eenen catechismus geenszins; Calvijn bijv. heeft er eenen opgesteld in doorloopenden vorm (1536).

Wanneer een dergelijke leidraad of handleiding werd ontworpen, kon ook meer aandacht worden gewijd aan eenige belangrijke onderwerpen, die in onzen tijd aan de orde zijn, in de 16e eeuw niet, en die men bij het godsdienstonderwijs aan Christelijke gymnasiën niet stilzwijgend kan voorbijgaan, bijv. het pantheïsme tegenover het theïsme, de evolutieleer tegenover de leer der schepping, de verhouding van de algemeene en de bijzondere openbaring.

Onze liturgie.

XII.

Een liturgie in eigenlijken zin biedt het Nieuwe Testament ons dus niet. Noch voor de gewone godsdienstoefeningen, noch voor de gebeden, noch voor de gezangen, noch voor de bediening der Sacramenten, noch voor de andere kerkelijke plechtigheden wordt ons een bepaalde liturgie voorgeschreven. Zelfs een sacramenteele formule, die bij den Doop of Avondmaal gebruikt zou moeten worden, geeft de H. Schrift ons niet. Een feit, dat te meer in het oog springt, wanneer men er op let, hoe uitvoerig en tot in de kleinste bijzonderheden afdalende de liturgische voorschriften zijn, die in het Oude Testament voor den eeredienst onder Israël waren voorgeschreven.

Natuurlijk mag hieruit niet worden afgeleid, gelijk door de Independenten en enkele enthousiaste secten, zooals de Kwakers, gedaan is, dat zulk een liturgie daarom in strijd zou wezen met het karakter van den Nieuwen Testamentischen eeredienst, en dat noch het gebruik van formuliergebeden, noch dat van liturgische formulieren bij de Sacramenten geoorloofd zou wezen. Reeds vroeger is door ons aangetoond, waarom deze gevolgtrekking onjuist is. Waar de Heere Jezus zelf in het Onze Vader een formuliergebed gegeven heeft, blijkt uit dit eene feit reeds afdoende, dat tegen zulk een liturgisch gebed geen bezwaar kan bestaan. Ware het juist, dat in den dienst der gebeden alles moest worden overgelaten aan de leiding des Heiligen Geestes, dan zou Christus tot zijn jongeren gezegd hebben: bidt, zooals de Geest der gebeden het u ingeven zal, maar dan zou hij geen bepaald gebed hun geleerd hebben. En nog sterker, waar in de gemeente van Corinthe een vaste liturgische orde ontbrak, heeft de Apostel Paulus dit niet goedgekeurd, maar juist ernstig gewaarschuwd tegen dit gebrek aan orde in den eeredienst, en er op aangedrongen, dat men znlk een orde zou invoeren, gelijk dat in alle gemeenten der heiligen geschiedde. De gemeente te Corinthe waar het „enthousiasme", het gedreven worden door den Heiligen Geest, gelijk men meende, zoo sterk de overhand had, en daardoor ieder deed, wat goed was in zijn oogen, wordt door den Apostel ons dus waarlijk niet tot een voorbeeld gesteld. Het is dan ook een principieele fout van de tegenwoordige historieschrijvers, wanneer ze dezen eigenaardigen toestand te Corinthe als type beschouwen van hetgeen in de Apostolische Kerk werd gevonden. Hetgeen Paulus in I Cor. 14 schrijft, toont, dat we in Corinthe te doen hebben met een toestand, dien de Apostel niet alleen afkeurt, omdat hij in strijd was met de ordinantie des Heeren, maar die ook afweek van wat in alle andere gemeenten gevonden werd, en dus een *uitzondering* was.

Zelfs kan er wel geen twijfel over bestaan, dat de Apostelen, waar ze de gemeenten stichtten en ordenden, daarbij ook allerlei voorschriften voor den eeredienst zullen gegeven hebben, die in het Nieuwe Testament ons niet opgeteekend zijn geworden. In I Cor. 14 : 33, waar de Apostel de gemeente van Corinthe verwijst naar het voorbeeld der andere gemeenten, komt de slotzin: „gelijk in al de gemeenten der heiligen", ietwat vreemd na hetgeen daaraan vlak voorafgaat, waarom sommige handschriften dan ook de woorden: gelijk *ik geleerd heb*, invoegen; een uitlegging, die ook onze Kantteekenaren overnemen. Maar al mag er bij deze plaats verschil wezen, of hier van een Apostolisch voorschrift voor den eeredienst, dan wel van een algemeen aangenomen gebruik sprake is, wanneer de Apostel in I Cor. 11 : 2 spreekt van de inzettingen, die hij aan de gemeente had overgegeven, doelt dit ongetwijfeld, zooals onze Kantteekenaren terecht opmerken, „niet op artikelen des geloofs, maar op ordinantiën, die aangingen de uiterlijke wijze, die in de vergaderingen der gemeente en het plegen van den godsdienst (d. w. z. den eeredienst) behoorden gehouden te worden."

Het is dan ook op grond van deze en soortgelijke uitspraken in het Nieuwe Testament, dat de Roomsche Kerk beweert, dat er wel degelijk een „Apostolische liturgie" bestaan heeft; een liturgie, die wel niet in het Nieuwe Testament ons is opgeteekend in al haar bijzonderheden, maar die toch door de overlevering ons is bewaard geworden en het zuiverst in de liturgie der Roomsche Kerk zou zijn weergegeven. De voorstelling is dan deze, gelijk men die o. a. vindt in het beroemde Handbuch der Katholischen Liturgie van Dr. Valentin Thalhofer, dat Christus zelf deze liturgie als een *nova lex*, als een nieuwe wet, voor den eeredienst heeft ingesteld; dat de Apostelen op zijn bevel, of naar het voorbeeld door Christus hun gegeven, deze liturgie in alle gemeenten hebben ingevoerd; en dat deze liturgie, die door de traditie der Kerk ons bewaard is geworden, daarom van Goddelijken oorsprong zou zijn, en een de conscientien bindend gezag zou hebben. Zelfs is men soms zoover gegaan van te beweren, dat de Apostelen deze liturgie niet alleen mondeling zouden hebben overgeleverd, maar op schrift zouden hebben gebracht, en we dus de authentieke oorkonden van deze liturgie nog zouden bezitten. Metterdaad heeft men enkele oude liturgieën, die zelf voorgeven uit den kring der Apostelen afkomstig te zijn. Zoo vindt men in de Constitutiones Apostolicae een uitvoerige liturgie, die de schrijver, welke zich Clemens noemt, beweert uit den mond der Apostelen te hebben opgeteekend. Zoo staat de liturgie van de Kerk van Jerusalem op naam van Jacobus en die van Alexandrie op naam van den Evangelist Marcus. En zoo beweert men van Roomsche zijde, dat de liturgie van de Kerk van Rome, althans wat haar grondvorm betreft, aan den Apostel Petrus zou te danken zijn. Intusschen staat het historisch vast, dat al deze liturgieën, van veel later datum zijn, en ook Thalhofer erkent, dat er van een schriftelijke opteekening dezer liturgie door de Apostelen zelf geen sprake kan wezen.

Maar van Protestantsche zijde is men evenzeer te ver gegaan door te ontkennen, dat er van zulk een Apostolische liturgie sprake kon wezen, omdat er vóór de vierde eeuw nog geen liturgie is geweest. De belangrijke ontdekkingen van Bryennius, den patriarch van Constantinopel, hebben aangetoond, dat dit standpunt geheel onjuist was. Niet alleen vond hij terug het slot van den eersten brief van Clemens, waarin een uitvoerig liturgisch gebed voorkomt, — het oudste liturgische gebed, dat we bezitten, en dat reeds uit de eerste eeuw dagteekent —, maar hij ontdekte ook de zoogenaamde „leer der twaalf Apostelen", die een uitvoerige liturgie geeft voor den eeredienst en daarbij ook verschillende formuliergebeden voor het Avondmaal. Nu staat wel niet met volkomen zekerheid vast, wanneer deze „Leer der twaalf Apostelen" is opgesteld, maar in elk geval is ze uit den eersten tijd der Christelijke Kerk, en de meeste historieschrijvers plaatsen haar in het eind der 1e of begin der 2e eeuw. Op deze beide stukken, die van zoo hoog belang zijn voor de kennis van den eeredienst der oudste Christelijke Kerk, komen we later terug; thans is het alleen te doen om te laten zien, dat er zonder eenigen twijfel reeds tegen het einde der eerste eeuw een „liturgie" met bepaalde liturgische gebeden bestaan heeft. Zelfs is de mogelijkheid niet buitengesloten, dat men in deze liturgische gebeden te doen heeft met gebeden, die uit den tijd der Apostelen afkomstig zijn, en zouden we hier metterdaad een stuk van de Apostolische liturgie bewaard vinden. De gansch eigenaardige vorm van deze gebeden toch toont aan, dat de schrijver ze niet zelf heeft opgesteld, maar ze heeft overgenomen uit het bestaand liturgisch gebruik; en indien ze tegen het einde der eerste eeuw reeds als vaste liturgie in gebruik waren, moet hun herkomst wel tot den tijd der Apostelen reiken.

Intusschen is deze ontdekking, waardoor een geheel nieuw licht over den eeredienst der oudste Christelijke Kerk is verspreid, zeker geen voordeel geweest voor de Roomsche Kerk, want deze oudste liturgie stemt wel allerminst met haar liturgie overeen en toont het best, hoe volkomen terecht Calvijn reeds heeft opgemerkt, dat deze zoogenaamde Apostolische liturgie der Roomsche Kerk onmogelijk van de Apostelen afkomstig kon wezen, omdat ze op schier alle punten in strijd is met wat de geschriften der Apostelen ons leeren en de oudheid der Christelijke Kerk ons toont.

Maar afgezien van de vraag, of deze Apostolische liturgie door de Roomsche Kerk zuiver is bewaard, kan volmondig worden toegestemd, dat er zulk een Apostolische liturgie heeft bestaan. Niet alleen verwijzen de Apostelen zelf naar „verordeningen", die zij voor den eeredienst hebben gegeven, maar het spreekt ook wel van zelf, dat waar de Apostelen optraden om het Woord en de Sacramenten te bedienen, ze daarbij een zekere „orde" gevolgd hebben, zekere formules hebben gebruikt en zekere usanties hebben ingevoerd. Dit alles kan grif aan de Roomsche Kerk worden toegestemd, en het schijnt mij zelfs niet onmogelijk, dat we in de bovengenoemde oudste liturgische geschriften der Kerk nog herinneringen aan deze Apostolische liturgie bezitten. Maar hieruit volgt niet, dat deze liturgie een Goddelijk gezag zou hebben, voor alle tijden bestemd zou zijn en de conscientie binden zou. Gesteld, om nu het sterkste voorbeeld te nemen, dat de Apostel Paulus zelfs een uitgewerkte liturgie had opgesteld en deze toevallig werd teruggevonden, dan zou deze liturgie zeker van hoog belang wezen als model, maar ze zou geen *voorschrift* wezen van onzen eeredienst. Ware dit toch de bedoeling der Apostelen geweest, dan zouden ze vooreerst deze liturgie hebben opgeteekend, voorts last hebben gegeven om haar te bewaren, en de Kerk zou zonder eenigen twijfel deze liturgie dan onder haar heilige boeken hebben opgenomen. Dat dit niet geschied is, bewijst, dat zulk een geschreven liturgie óf nooit bestaan heeft óf dat, indien ze bestond, de Kerk aan deze liturgie niet een zoodanig Goddelijk gezag heeft toegekend, dat ze haar als een wet voor haar geloof en leven beschouwde. Metterdaad ontkennen de nieuwere Roomsche schrijvers dan ook niet, dat er van een door de Apostelen geschreven en te boek gestelde liturgie geen sprake is geweest. Thalhofer betwijfelt zelfs, of de Apostelen bepaalde formulieren hebben gebruikt; hij wijst er alleen op, dat de Apostelen voorschriften voor den eeredienst hebben gegeven, en dat deze voorschriften deels in het Nieuwe Testament ons bewaard zijn, deels door middel van de Apostolische traditie tot ons zijn gekomen. Wanneer hij zich hiervoor echter beroept op voorschriften in het Nieuwe Testament, als het geven van den broederkus en het bidden met opgeheven handen, dan blijkt juist uit deze voorbeelden wel, hoe hier van een Goddelijk voorschrift, dat voor alle tijden gelden zou, geen sprake kan zijn. Want de Roomsche Kerk zelve heeft evenals de Protestantsche Kerk deze beide „ceremoniën" afgeschaft; in de Roomsche Kerk bidden de mannen niet meer met „opgeheven handen" en is het evenmin gewoonte, dat de gemeenteleden elkander begroeten met een kus, zooals dit in de Apostolische Kerk het gebruik was. Vraagt men dan ook aan Thalhofer, wat eigenlijk de liturgie der Apostelen is geweest, dan komt dit ten slotte er op neer, dat de Schrift gelezen is, dat er gepredikt is, dat er is gebeden en psalmen zijn gezongen, en dat het Avondmaal is bediend. In dien zin opgevat is er zeker geen bezwaar om van een Apostolische liturgie te spreken, maar dan is deze „liturgie" niet anders dan de aanduiding van hetgeen de wezenlijke elementen van den Christelijken eeredienst uitmaken en hetgeen nog bij alle Christelijke Kerken in gebruik is. Wat men echter gemeenlijk onder de Apostolische liturgie verstaat, is geheel wat anders; en het is daarom misleidend, wanneer men deze korte aanduidingen, die de Schrift geeft over den eeredienst der Apostolische Kerk, als een Apostolische liturgie uitgeeft.

DR. H. H. K.

Leestafel.

1. DIACONALE ARBEID DER GEREFORMEERDE KERK VAN AMSTERDAM. Uitgegeven te Amsterdam in 1912.

Dit ons toegezonden boekje is, in opdracht van de Diaconale Vergadering der Geref. Kerk van AMSTERDAM, samengesteld door de H.H. J. F. BARENDS, A. D. KROONENBURG en J. H. VERLEUR.

De Samenstellers hebben eer van hun werk, want met wat zij op deze vlot geschreven 77 bladzijden, die zich daardoor prettig lezen laten, mededeelen, geven zij een juisten kijk op het werk der barmhartigheid door de Amsterdamsche Diakonie verricht.

Zij leiden den lezer binnen in de VERGADERINGEN der 72 diakenen welke thans de Geref. Kerk in de hoofdstad dienen. Vertellen dan van het TEHUIS VOOR OUDEN VAN DAGEN aan de Nieuwe Heerengracht 143 en van de WEEZENSTICHTING, met haar paviljoenen, op de Hugo-de-Grootkade.

In een hoofdstuk over de FINANCIËN, beschrijven zij den arbeid van de Financieele Commissie, die zich voornamelijk bezig heeft te houden met de behandeling der stoffelijke aangelegenheden der Diaconie. Dan een over de KLEEDINGCOMMISSIE, die wel een bergplaats heeft in het lokaal Kerkstraat 109, maar geen eigen lokaal. Krijgt zij dat eenmaal, dan moet er, zooals de Samenstellers niet onaardig opmerken, in den gevel gebeiteld:

Die twee rokken heeft, deele mede dengene, die niets heeft.

Verder verhalen de Samenstellers, dat, in navolging van wat elders in ons land reeds bestond, de Diaconie eenige jaren geleden in het leven heeft geroepen de vereenigingen ZIEKENZORG, die thans in elke wijk arbeiden, en daarbij geven zij dan treffende staaltjes van de wijze waarop die vereenigingen te Amsterdam werken.

„Nauw verwant aan ziekenzorg is wijkverpleging en huisverzorging. Ook hierin heeft de Heere ons doen zien, dat er voor de Diaconie een breed arbeidsveld is, waarop zij het werk der barmhartigheid kan verrichten".

Aldus leest men op pag. 50 ter inleiding van die bladzijden, waarop ons een blik wordt gegund in den arbeid op het gebied van WIJKVERPLEGING en HUISVERZORGING.

Na een zeer belangrijk stuk over VERZORGING VAN VOOGDIJKINDEREN geeft het boekje een voor het ONTWERP-ARMENWET VAN MINISTER HEEMSKERK sympathiek gestemde bespreking. Het ontwerp, waaromtrent, naar onze lezers weten, dezen zomer ook op de Synode te ZWOLLE DR. DE MOOR te 's-GRAVENHAGE zich als rapporteur gunstig uitsprak en waarmee deze Vergadering toen instemde.

Aan het slot een zeer lezenswaardig stuk over AARD EN KARAKTER VAN HET DIAKENAMBT.

Dit boekje bracht mij telkens in herinnering hoe in de dagen, kort vóór en na de DOLEANTIE, DR. WILLEM VAN DER BERGH aandrong op de „reformatie van het Diaconaat".

Maar het deed meer.

Het gaf ook de aangename gewaarwording, dat van het ons toen met zooveel beziening voorgehouden ideaal veel, zeer veel, althans in de Gereformeerde kerk van AMSTERDAM tot verwerkelijking is gekomen.

Het boekje is aan verschillende adressen, in een advertentie genoemd, verkrijgbaar gesteld.

Zijn naaste doel is, „de Amsterdamsche gemeenteleden eenigszins te doen medeleven in het werk der barmhartigheid, door hare diakenen verricht".

De Diaconale vergadering achtte een poging daartoe niet overbodig en liet daarom dit geschrift samenstellen.

De zaak toch zit 'm zoo.

De Diaconie der Gereformeerde Kerk te AMSTERDAM „werkt in stilte."

Dat is voor haar 'n beginsel.

Dat is haar eere.

Maar ook daardoor is er bij de gemeente te weinig bekendheid met den diaconalen arbeid.

En zonder nu af te wijken van haar beginsel, bedoelde de Diaconie haar arbeid wat meer bekend te maken.

Want onbekend maakt onbemind.

Gaarne zou ik het boekje in handen wenschen van vele leden onzer Kerken ook buiten Amsterdam.

In Amsterdam zelf kan het zijn nut stichten door „meeleven" te bevorderen.

Maar ook buiten Amsterdam kan het nut stichten.

De Diaconie toch van D'MATER SALEM, zooals de Gereformeerden der 17e eeuw de Kerk van AMSTERDAM noemden is, naar uit dit boekje blijkt, veelszins voorbeeldig èn wat haar organisatie èn wat haar actie betreft.

En het voorbeeldige wèkt tot navolging.

„DIACONALE ARBEID" heeft meer dan een slechts plaatselijk belang.

Vandaar dat ik meende het eenigszins uitvoerig hier te moeten bespreken.

2. H. WEISS, Secretaris van het Zendingsgenootschap der Broedergemeente te Zeist, — „ONS SURINAME", Handboek voor Zendingsstudie. Uitgegeven door den Nederlandschen Studenten-Zendingsbond. Druk J. v. Boekhoven — Utrecht.

Dit keurig gebonden en goed gedrukt handboek gaf uit „de Ned. Studenten Zendingsbond". Gelijk ik vroeger hier op 'n andere uitgave van deszen Bond de aandacht heb gevestigd, op HEDENDAAGSCHE ZENDING IN ONZE OOST, zoo is het mij een genoegen het ook op deze te doen.

Het wil mij voorkomen, dat ook met dit boek de Hollandsche Zendingslitteratuur niet slechts is vermeerderd, maar tevens verrijkt.

In een negen hoofdstukken handelt hier de heer H. WEISS over Suriname en zijn geschiedenis. Over de zending der Broedergemeente onder de Indianen. Over de Boschneger-zending en die onder de Negerslaven te Paramaribo en op de Plantages. Over de vreemdelingen uit Indië en de zending onder de Javanen in Suriname; en ten slotte over: wat de toekomst betreft.

Het wil een leiddraad zijn bij de bestudeering der Zendingsgeschiedenis van Suriname en tevens een beeld geven van het werk der Broedergemeente aldaar.

3. STEMMEN DES TIJDS. Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Eerste jaargang No. 3. — G. J. A. Ruys. — Utrecht.

Het Januari-nummer van deze periodiek, waarin velen hun lang gekoesterde begeerte naar een christelijke Gids hopen bevredigd te zien, bevat een artikel van DR. J. R. SLOTEMAKER DE BRUINE: OVER CHRISTENDOM, een van DR. H. T. OBERMAN over den dichter BOUTENS. MEJ. H. S. S. K. geeft er het slot in van haar TWEE HELDINNEN. Van MR. J. DOMELA NIEUWENHUIS brengt het een opstel: STRAFRECHT, GEEN MISDAADRECHT. J. JAC. THOMSON biedt er een LITERAIR KEUR-OVERZICHT. In de LEESTAFEL worden een drietal uitgaven bespro-